

JOAN PARELLADA I FELIU

LA CIRURGIA CATALANA A LA BAIXA EDAT MITJANA

Actes III Congrés d'Història de la Medicina Catalana.

Lleida, 1981. vol. III.

LA CIRURGIA CATALANA A LA BAIXA EDAT MITJANA

JOAN PARELLADA I FELIU

L'Alta Edat Mitjana va des de la caiguda de l'imperi romà fins a la fi del segle X. Pràcticament, a aquest període, a l'occident d'Europa no hi hagué cirurgia major.

La Baixa Edat Mitjana va des del començ del segle XI fins a la fi de la Corona d'Aragó, l'any 1479. Es divideix en tres èpoques:

1. Fins a mig segle XIII. Hi hagué un predomini de la cirurgia àrab.
2. Fins a mig segle XIV. En aquests temps la cirurgia occidental anà millorant cada any.
3. Fins l'any 1479. Hi hagué una decadència general, produïda especialment per la "pesta negra", pesta bubònica o "glañola", noms deguts als bubons o glàndules que presentaven els malalts. Durà els anys 1348-1350; després, però, quedà endèmica fins el 1700. Pere IV d'Aragó creia que havien mort les tres quartes parts dels seus súbdits. Aquesta epidèmia anà seguida d'altres malalties: tuberculosi, escorbut, ergotisme, lepra, etc. La cirurgia, com les ciències i les arts -i tots els aspectes de la vida humana- s'en ressentiren molt.

Com diu P. Laín Entralgo: "Puede afirmarse que sólo bien entrado el Renacimiento (Paré, Maggi, Daza Chacón) se elevará la cirugía sobre el estimable nivel a que en Europa había llegado hacia 1350".

Fins a mitjans del segle XIV la situació cultural, demogràfica, política, social, econòmica i comercial de Catalunya millorà molt. A Barcelona ja des de l'any 1249 hi havia el Consolat del Mar, que era el codi de costums marítimes més antic del Mediterrani occidental, després del de Pisa. A les poblacions més importants hi havia les Llotges, on es reunien els mercaders per efectuar-hi les seves transaccions. I el Consell de Cent erigí una "taula de canvi" o banca municipal, amb ingressos molt importants.

Les Drassanes de Barcelona eren una grandiosa fàbrica de naus; actualment són les drassanes medievals més ben conservades del món.

A més, hi havia una gran unió entre els reis, els nobles, l'església, la burgesia i el poble.

Les moltes conquestes* per terra i per mar exigien una gran potència militar i naval, cosa que vol dir que calia tenir també molts i bons metges i cirurgians. Entre tots sobresurt Arnau de Vilanova, el metge més famós del seu temps, que escrigué moltes obres. També són famosos el seu nebot i ajudant Ermengol Blasi, que escrigué tres obres i en traduí sis de l'àrab al llatí; Jordà de Turre o de Torre, que n'escrigué onze, Antoni Ricart amb tres, i bastants altres. En canvi els cirurgians són molt poc coneguts i gairebé no tenim cap obra escrita per ells; per això creiem que és important intentar conèixe'ls millor.

Dividirem aquest treball en quatre parts:

- L'estudi de la cirurgia a Catalunya,
- Els cirurgians catalans,
- Els manuscrits i les traduccions, i
- Les intervencions de cirurgia major que es feien.

L'estudi de la cirurgia a Catalunya

A la Corona d'Aragó hi havia diferents escoles de Medicina i Cirurgia:

A. Montpeller

Era la més antiga, doncs ja existia al segle XII. La Provença va pertànyer als comtes de Barcelona o als reis de Mallorca des de 1066 a 1081, i des de 1204 a 1348. Vers el segle XIII els Estudis Generals s'anomenaren Universitats, on s'ensenyava sols la teoria, doncs la medicina pràctica s'aprenia pràcticament amb un mestre.

Els estudis duraven sis anys: dos de batxillerat d'arts, i tres i mig per la llicència per exercir la medicina, i si era mestre, ajudant un any a un professor o mestre. A Montpeller estudiaren o ensenyaren molts famosos metges i cirurgians: Arnau de Vilanova, Enric de Mondeville, Guiu de Chauliac, etc.

B. Barcelona

L'any 1297 s'ensenyava medicina a l'Estudi General dels Dominics. El 1314 hi havia l'Acadèmia que el 1340 era ja un Estudi General.

El 1401 el rei Martí concedí a l'Estudi el privilegi d'atorgar els graus de batxiller, llicenciat i mestre. I el 1450 Alfons V convertí l'Estudi en Universitat Literària. Aquesta estava al carrer Ripoll, però després es construí un edifici més apropiat a Les Rambles, entre els carrers del Carme i Tallers, lloc que des de llavors s'anomenà "Rambla dels Estudis".

C. Lleida

Universitat fundada el 1300 per Jaume II. Amb tot, bastants catalans anaven a estudiar a Montpeller i Tolosa, i alguns, fins a Bolònia, París i Oxford; però, en millorant el professorat, molts anaren a Lleida. El 1431 aquesta Universitat tenia mil cinc-cents alumnes.

El "stationari" venia els manuscrits i comentava els apunts de les lliçons de classe; els preus eren molt alts, fins per deixar-los copiar o sols per llegir-los. Sembla que tenia manuscrits de la cirurgia d'Abulcasis, i possiblement també de la de Roger.

D. Perpinyà

Universitat fundada per Pere el Cerimoniós el 1349. Donava els tres graus en Medicina: batxiller, llicenciat i mestre. Per tenir el de batxiller calia estudiar tres cursos i fer uns exàmens; per el de llicenciat, altres tres cursos i exàmens; i pel de mestre sols calia un

altre examen.

E. Osca

La fundà també Pere el Cerimoniós el 1354. Era pels aragonesos, però treia molts alumnes de la de Lleida, cosa que provocà a aquesta ciutat una crisi el 1464. La d'Osca tingué molts problemes econòmics fins el segle XVI.

F. València

Jaume I, en conquerir-la, atorgà a la ciutat llibertat d'ensenyament mèdic. El 1462 s'hi establí una classe de cirurgia.

G. Catània (Sicília)

Des de l'any 1444 hi hagué un Estudi General amb dues càtedres de medicina.

H. Salerno

Aquesta població, amb la seva famosa Escola de Medicina, va passar als dominis dels reis aragonesos el 1436.

I. Nàpols

El 1465 Alfons V hi establí una càtedra de Medicina, i el 1465 se'ls concedí un Estudi General.

L'anatomia, la dissecció i les autòpsies

L'Anatomia que es coneixia a tot Europa, fins a la fi del segle XIII era a base de certs dibuixos i de l'obra salernitana de Copho, **Anatomia porci**, basada en la dissecció del porc.

La dissecció humana, per ensenyar l'Anatomia, sembla que ja fou autoritzada per l'emperador Frederic a la fi del segle XIII.

El 1302 es va fer a Bolònia la primera autòpsia del cadàver d'un suposat emmetzinat.

El Gran Consell de Venècia ordenà, el 1308, fer-ne una cada any.

Guillem de Saliceto, Lanfranc de Milà, Enric de Mondeville i Guiu de Chauliac, en els seus tractats de cirurgia hi inclouen una secció d'Anatomia. Però el primer que va publicar una obra dedicada exclusivament a l'Anatomia va ésser Mondino de Luzzi (mort el 1326), encara que sols té 38 pàgines i no hi ha cap figura; Mondino va fer disseccions humanes des de l'any 1315, que tenen les primeres des de l'Escola d'Alexandria; però les seves descripcions anatòmiques s'acosten més al que havien dit Gàlen i els àrabs que al que veia als cadàvers.

Al segle XIV Bolònia era el centre del reneixement anatómic.

L'any 1370 es va fer a Barcelona una autòpsia anatòmico-patològica d'una esclava mora morta de la pesta, amb l'assistència de tots els metges i cirurgians cristians i jueus de la ciutat.

L'any 1391 el rei Joan I autoritzà que, a Lleida, els estudiants

de Medicina dissequessin el cadàver d'un condemnat a mort.

Els primers dies del segle XV el rei Martí concedí a l'Estudi de Medicina de Barcelona el permís per a dissecar dos cadàvers cada any.

El 1441 es va fer l'autòpsia d'un cadàver per sospita d'emmetzinament.

El 1484 el papa Sixte IV legalitzà la necessitat científica de la dissecció. Però fins a Leonardo da Vinci (1452-1519) no es pot dir que hi hagués un eficient i directe coneixement del cos humà.

Els cirurgians catalans

Els cirurgians de Lleida eren simplement barbers o "cirurgians de roba curta", fins que al primer terç del segle XIV ja n'apareixen amb estudis universitaris o "cirurgians de roba llarga".

Al segle XIV hi hagueren molts cirurgians formats científicament a Montpeller o a Itàlia; se'ls exigí, després de practicar cinc anys amb un cirurgià en exercici; després eren examinats pel gremi dels cirurgians.

Hi havia cirurgians que sols feien una operació: cataracta, hèrnia, pedres vesicals, etc.

L'any 1344 hi havia, a la cort de Pere el Cerimoniós, dos metges i dos cirurgians, un dels quals havia de dormir al palau reial.

Pere IV, a les Ordenances Navals de l'any 1354, diu que les embarcacions han de tenir un metge i un cirurgià. És el primer còdex sanitari naval.

Oferim ara, una llista dels cirurgians catalans que hem trobat. Creiem que els dos primers són els més importants; els altres estan per ordre alfabètic. Gairabé tots són dels segles XIV i XV, i sols uns pocs, anteriors.

1. SIXTUS FORT. El seu nom podria figurar entre els més destacats en la història de la cirurgia, doncs va fer la primera laparotomia que es coneix, l'any 1374. Vivia als afores de Barcelona, a l'hort de Jonqueres o de Sant Pere, on ara hi ha el carrer Jonqueres, la Plaça Urquinaona, la Ronda de Sant Pere, etc.

Malauradament, sols coneixem la seva intervenció per una acta notarial; si fos un document científic donaria molts més detalls.

El document susdit diu que el nostre cirurgià va anar a veure Guillem Arnau, "castlà" o regent del castell de Castellvell de Rosanes, ara anomenat de Sant Jaume, damunt Sant Andreu de la Barca. Després d'examinar el malalt, li digué que era una cosa molt greu, que es moriria si no era operat, i que volia que el notari de Martorell aixequés un acta eximint-lo de tota responsabilitat, i així es va fer.

Mestre Sixtus diu que s'encomanà a Déu i "vaig obrir-lo e tatlar per la manera que fer se deu"; li va trobar una bufeta plena de vent en un budellet; després l'embenà i digué que tornaria un altre dia.

Així ho va fer, però quan ja era aprop del castell, un home li digué que no hi anés, doncs el matarien, ja que el malalt estava molt greu.

Es tracta indubtablement d'una laparotomia; exploradora solament, o seguida d'apendicectomia? Són molt interessants les paraules

del document: "per la manera que fer se deu", que semblen indicar que ja ho havia fet altres vegades.

Cal recordar que quatre anys abans, com hem dit, a Barcelona es va fer una autòpsia a una esclava mora; va fer-la el mateix mestre Sixtus? No ho sabem, però el que si sabem és que és un cirurgià qui va efectuar una intervenció que no consta enlloc que s'hagués fet abans.

II. BERNAT SERRA. Com en el cas de Sixtus Fort, el poc que sabem d'ell és per un document no mèdic. En morir Bernat, la seva vídua va fer -davant un notari- l'inventari dels seus bens. Carreres Valls es fixa especialment en que tenia molts objectes que demostren que era també un cavaller i un guerrer. Per altres documents sabem que els reis Jaume II i Alfons III -des que era cirurgià- l'apreciaven molt.

Creiem que el que té més importància de l'inventari de mestre Bernat és la seva biblioteca: tenia nou obres de cirurgia, de les més famoses d'aquell temps; les de Roger, Roland, les glosses dels quatre mestres, dues de Tederic (probablement l'obra major i el seu resum), la de Bru de Longoburgo, la de Lanfranc, la cirurgia de Rahis (l'àrab Rasis?) i la cirurgia de Reis. A més tenia moltes obres de Medicina.

III. AGELL, Berenguer. Cirurgià del darrer terç del segle XIV; (R. Carreras Valls, *Bernat Serra i altres cirurgians catalans il·lustres del segle XIV*. Masnou 1936, p. 45).

IV. ALEGRET, Berenguer. Cir. que anà a les expedicions de Pere el Cerimoniós a Mallorca (1343) i al Rosselló (1344) contra Jaume de Mallorca.

V. ALEMANY. Litotomista de Perpinyà el 1413. (A. Cardoner. *Hist. de la Med. a la Corona d'Ar. Barc.* 1973, p. 170).

VI. ALFONSO, Pere. Cir. valencià del s. XV. (Card. p. 272).

VII. AMIGUET, Antoni. Professor de cir. al s. XV. (Card. p. 272).

VIII. AL SHAFRA, IBN A. M. Cir. àrab del s. XIV, de Crevillent (prov. Alacant).

IX. ANGEL. Cir. d'hèrnies italià, que exercia a la Cor. d'Aragó.

X. APARICI, Agustí. Cir. del rei Martí. (J.M. Roca, *La med. cat. en temps del rei Martí*, p. 147).

XI. AUPAYO, Jaume. Cir. i astròleg. (Cardona, p. 269).

XII. AVINYÓ, Jaume d'. (C. V., p. 7).

XIII. BANYERES, Berenguer. Cir. 1408-1414. (C. V., p. 47).

XIV. BARTOMEU, Bernat. Cir. del darrer terç del segle XIV. (C. V., p. 45).

- XV. BATALLA, Bertoldo.** Cir. italià del príncep Ferran. Segle XV. (Card. p. 272).
- XVI. BRANCA, pare.** cir. de Terrassa que anà a Sicília.
- XVII. BRANCA, fill.** Cir. de Terrassa que anà a Sicília.
- XVIII. CABRIT, Bonjua.** Cir. jueu del rei Pere del Punyalet; al menys, des del 1369 al 1377.
- XIX. CABRIT, Salmell.** Germà de Bonjua, cir. a Tàrrrega. (C. V., p. 45).
- XX. ÇACAPLOSA, Bernat.** Cir. del darrer terç del s. XIV. (C. V., p. 45).
- XXI. ÇAFLOR, Pere. S.** XIV. Cir. reial de Mallorca. (J. M. Roca. Mestre Guillem Coltell. Barc. 1922, p. 28).
- XXII. CAHUT.** Cirurgiana reial valenciana. S. XIV. (Card. p. 268).
- XXIII. CARBÓ, Joan.** Cir. de Reus, mort el 1443. Tenia tres obres de ci. i bastantes de Med.
- XXIV. CASADEMUNT, Joan de.** Cir. del s. XIV. (C. V., p. 45).
- XXV. CASALS, Francesc.** (com el precedent).
- XXVI. CASALS, Nicolau de.** Cir. de Barcelona del s. XIV. (C. V., p. 59).
- XXVII. CITJAR, Pere.** Cir. del s. XIV. (C. V., p. 45).
- XXVIII. CASTARA, Andreu.** Cir. italià de Barcelona; s. XV. (Card. p. 273).
- XXIX. CLOTA, Francesc.** Cir. de Barcelona del s. XIV. Volia construir una clínica amb fins docents i assistencials. (C. V., pp. 35-38).
- XXX. CONGENÍS, Guillem de.** Professor de Montpeller i autor d'un comentari a Roger.
- XXXI. DALMAU, Lluís.** Professor de cir. a València. S. XV (Card., p. 203).
- XXXII. DEGA, Ramon.** Cir. del Hosp. de la Sta. Creu de Barc. el 1389 (C. V., pp. 39-43).
- XXXIII. DOMINGO, Bartomeu.** Cir. de Cervera; s. XIV. (Card., p. 267).
- XXXIV. DURBAN, Pere.** Mestre en cir.; s. XIV. (C. V., p. 45).
- XXXV. EXIMENO.** Mestre en cir., professor de cir. de Fr. Clora; s. XV (C. V., p. 37).

XXXVI. FERRER, Guerau. Mallorquí. Ensenyà cir. a Barcelona; s. XV. (Card., p. 273).

XXXVII. FERRER, Joan. Cir. del s. XIV. (C. V., p. 45).

XXXVIII. FONT, Bartomeu. S. XIV. (Card., p. 267).

XXXIX. FONTANAL, Arnau de. Metge-cir. d'Alfons el Magnànim. (C. V., p. 48).

XL. FONTANALS, Bernat. Amb el cir. ja citat, Pere Alfonso, i tres metges, va fer una autòpsia judicial el 1441, per sospita d'emmetzina-
ment. (Card. p. 177).

XLI. GARRIGA, Guillem ça. Mestre cir. de Joan II i Martí. (Card., p. 269).

XLII. GERAU O GARAU, Joan. Examinat a Nàpols per protometge i
procir.; s. XV. (Card., p. 273).

XLIII. GERONA, Gabriel. Metge-cir., s. XV. (Card., p. 273).

XLIV. GERONÉS, Bonanat. Cir. reial de Girona; s. XIV. (Roca,
Colteller, p. 27).

XLV. GRAU, Joan. Cir. de Girona; s. XV. (Card., p. 273).

XLVI. GUIU DE CHAULIAC. Primer deixeble i després professor de
Montpeller; autor de la Chirurgia Magna (?1298-1368).

XLVII. JOAN, Mestre Ramon. Cir. reial, dentista i cir. d'hèrnies. Era
valencià. (Card., p. 170).

XLVIII. JUHAN, Bernat. S. XIV. (C. V., p. 45).

XLIX. LIGALBE, Pere de. S. XIV. (C. V., p. 45).

L. MANSO, Antoni de. El 1408 era cir. del rei de Castella.

LI. MARINI, Pere. Protocir. d'Alfons el Magnànim. (Card., p. 274).

LII. MAS, Antoni de. Cir. barceloní, des de 1400 examinador dels cir.
de Castella. El 1414 passà a cir. del rei d'Aragó Ferran I. (Card.,
pp. 169 i 274).

LIII. MAS, Bernat. S. XIV. (C. V., p. 45).

LIV. MASNOVELL, Jeroni. Traductor de Guiu de Chauliac; s. XV.
(Card., p. 274).

LV. MATAMALA, Arnau de. S. XIV. (C. V., p. 45).

LVI. METGE, Jaume. Cir. de Reus al s. XIV. (S. Vilaseca. **Metges,**
cir... reusencs. Reus, 1961).

- LVII. MIQUEL, Pere.** Metge-cir. (C. V., p. 47).
- LVIII. MONDEVILLE, Enric.** Professor de Montpeller i autor d'una cirurgia.
- LIX. PARELLY, F. S.** XIV. (C. V., p. 45).
- LX. PERTEGÀS, Berenguer de.** (C. V., p. 7).
- LXI. PLA, Francisco dez.** S. XIV. (C. V., p. 45).
- LXII. POLO, Domènec.** S. XIV; Martí I el nomenà cir. inspector.
- LXIII. PONT, Francesc.** Cir. de Barcelona a la fi del s. XIV. (C. V., p. 38).
- LXIV. PRATS, mestre Joseph.** (Roca, La med. cat. en temps del rei Martí, p. 43).
- LXV. PUIG, Guillem de.** Cir. de Reus. (Vegis l'obra del nº LVI).
- LXVI. RABÓS, Guillem.** Cir. de Barcelona, d'origen normand.
- LXVII. RESOL, Guillem.** De Girona, cir. reial al s. XIV.
- LXVIII. RIERA, Berenguer ça.** Mestre cir. de Jaume II. El 1305 vingué a Barcelona el Nunci Papal a Anglaterra que tenia una luxació congènita i havia estat visitat, sense èxit, per cir. d'Angl., França, Montpeller, etc. (Card. p. 168).
- LXIX. RIERA, Bernat Ça.** Company d'Alegret, nº 4.
- LXX. RIPOLL, Pere.** Cir dels s. XIV-XV (Card., p. 271).
- LXXI. RODRIGUEZ DE TOLEDO, Joan.** Metge-cir., protometge de la Corona d'Aragó, s. XV. (Card., p. 275).
- LXXII. SALT, Pere.** Cir., s. XIV. (C. V., p. 45).
- LXXIII. SANTA FE, Salvador de.** S. XV; protocir. de Nàpols.
- LXXIV. SANTAFFÉ, Joan.** S. XIV. (C. V., p. 45).
- LXXV. SOLER, Bernat.** S. XIV. (C. V., pp. 26-27).
- LXXVI. SOLER, Guillem de.** Probablement substituï a Bernat Serra com a Cir. reial el 1338, el 1344 encara ho era.
- LXXVII. SOLER, Pere.** Cir. de Barcelona del s. XIV. (C. V., p. 59).
- LXXVIII. TERRA ALTA, Tomàs.** De Perpinyà, cir. del mal de pedra.
- LXXIX. VALLEMONTANO, mestre Ventura.** Cir. de Nàpols, s. XV. (Card., p. 276).

LXXX. VERGER, Pere. Cir. del s. XIV. (C. V., p. 45).

LXXXI. VICENS, Joan. Com el precedent.

LXXXII. VILARDELL, Joan. Com el num. LXV.

LXXXIII. VILELLA, Bartomeu. Com el num. LXV.

LXXXIV. Autor anònim del ms. Monacensis latinus 614 de Montpeller (K. Sudhoff. *Beitrag zur Geschichte der Chirurgie im Mittelalter*. Leipzig, vol. II, 1918, pp. 268-293).

Les especialitats quirúrgiques no existien encara oficialment, però hi hagué cirurgians que s'especialitzaren, especialment en oftalmologia i tocoginecologia.

OFTALMOLEGS

LXXXV. ABIATAR, Cresques. Operà, amb éxit, dues cataractes al rei Joan II, 1432. (Card., p. 272).

LXXXVI. ALAVASI. Mort el 1161. De Cotlliure; escrigué una Oftalmologia.

LXXXVII. GARRIGA, Ramon. De Mallorca, s. XIV.

LXXXVIII. HABRAHYM. Súbdit del rei d'Aragó, que el 1253 visità al Comte de Tolosa, fill del rei de França.

LXXXIX. JACME, mestre Joan. S. XIV; professor de Montpeller, metge de Jaume II, de Carles V de França i dels papes Urbà V i Gregori XI; escrigué cinc obres mèdiques.

XC. ROCA, Jacme. Anà a visitar l'emperadriu Isabel d'Alemanya, filla de Jaume II.

XCI. SURSO, Pere de. Cir. de cataractes a Perpinyà.

XCII. ANÒNIM. Oculista àrab de Vilafranca del Penedès, a qui el rei Pere III demanà anés a visitar el noble Roger de Sant Vicenç.

Els set darrers oftalmòlegs són a la llista del Dr. J. M. Simon de Guilleuma, a l'obra: ALCOATI. *Llibre de la figura del uyl*. Barcelona 1933.

TOCOGINECÒLEGS

XCIII. BENVENIST, Sheshet. Al s. XII escrigué un tractat de Ginecologia que, segons Sarton (*Introduction to the History of Sciences*) és la primera obra exclusivament consagrada a la Ginecologia.

XCIV. VILANOVA, Arnau de. (Mort el 1311). Al seu *Breviarium* estudià l'esterilitat, l'embarç i el part, normal i distòcic. Considera com a normal la sortida de natges, presentat-se primer els peus; és la primera vegada que es diu això en la literatura mèdica. Arnau menciona la versió podàlica interna, de la que no s'havia parlat des d'Aetius d'Amida (s. IV).

El primer que parlà de la versió podàlica fou Cels (any 30 a. C.), però sols amb el fetus mort; després la descrigué també Filumenus (s. II-III d. C.). El 1513 la cità Roesslin i, poc després (1549) la divulgà A. Paré.

XCv. Hi havia mores que exercien la medicina i la tocoginecologia. Sols citarem un document: "La reyna: Alami. Com nos haiam mester una metgesa mora daquí, manam te tam Expressament com podem, que vista la present, nos trametes e faces venir a nos la dita metgesa mora sans dilació alguna. Dada en València a IX dies del any MCCCCIII. La Reyna. Dirígitur Alanino de Castro".